

त्रिस्रोतस् स्त्री त्रिषु लोकेषु स्रोतो यस्याः । गङ्गायाम्
“त्रिस्रोतसः कान्तिमतीत्य तस्यौ” कुमा० । “कृताभिषेकै-
र्दिव्यायां त्रिस्रोतसि च सप्तभिः” रघुः ।

त्रिस्रोतसी स्त्री त्रीणि स्रोतांसि सन्त्यस्याम् अच् गौरा०
ङीष् । स्रोतस्त्रययुक्ते नदीभेदे “तथा सस्रद्राश्वत्वारः ।
नदी भागीरथी च सा” इत्युपक्रमे “लघ्वन्ती गोमती
चैव सन्ध्या त्रिस्रोतसी तथा” भा० सं० ६७० । वरुण-
सभास्यतीर्थभूतनद्यादिकथने ।

त्रिस्रुशा स्त्री त्रीणि चान्द्रदिनानि एकस्मिन् सावने
दिने स्रुशति स्रुश-क । एकादशीभेदे “यदा
पूर्वदिने दशमी परदिने चैकादशी खल्ला ततो द्वादशी
रात्रिशेषे त्रयोदशी सा चैकादशी त्रिस्रुशा” रघु०
“एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी । तत्र
क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यान्तु पारयेत्” एका० त० छत
वचनम् । “एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
त्रिस्रुशा नाम सा ज्ञेया ब्रह्महत्यां व्यपोहति” संवत्त-
वचनम् । अष्टसु महाद्वादशीषु वासरत्रयस्त्रिंशत्यां
द्वादश्याञ्च द्वादशीशब्दे षड्यम् ।

त्रिस्रान न० त्रिस्रु कालेषु ज्ञानमत्र । त्रिकालज्ञानाङ्गे
व्रतभेदे । तच्च वानप्रस्थाङ्गं प्रायश्चित्ताङ्गञ्च । तत्राद्यां
कामन्दकीनीतिशास्त्रे उक्तं यथा “वनवासः पयो-
मूलनीवारफलवृत्तता । प्रतिग्रहनिवृत्तिश्च त्रिस्रानं
व्रतचारिता । देवातिथीनां पूजा च धर्मेऽयं वन-
वासिनः” द्वितीयन्तु त्रिषवणशब्दे दर्शितम् । [चेत्ते अमरः

त्रिहृत्त्ये न० त्रिः हलेन कृष्टं चेतृम् । त्रिवारं हलेन कृष्टे
त्रिहायण त्रि० त्रयो हायना वयोऽस्य णत्वम् । त्रिवर्षे
गवादी “अथ संस्मारणं कृत्वा लक्षयित्वा त्रिहायणान्”
भा० व० २३१ अ० । स्त्रियान्तु ङीष् । “त्रिहायणी
त्रिवर्षा गौः” अमरः । “वत्सतयश्च त्रिहायणयोऽप्रीताः
पञ्चवर्षा राजीवष्टमयो नवनीतष्टमयोऽरुणाः पिण्डप्रः
सारङ्गप्रः” कात्या० श्रौ० २२।६।१३ । २द्रोपद्यां ब्रह्मवै०
“कृते युगे वेदवती त्रेतायां जनकात्मजा । द्वापरे द्रौप-
दी च्छाया तेन कृष्णा त्रिहायणी” जन्मखण्डम् ।

त्रिषु त्रि० त्रय इषवः परिमाणमस्य कन् तस्य लुक् । १इषुत्रय-
मिते स्थाने । त्रयः इषवो यत्र कप् । २वाणत्रययुक्ते
धनुषि न० । “त्रीषुकं धनुर्दक्षिणा” कात्या० श्रौ० २५।४।
४७। अस्यां त्रिहृत्विष्कायामिष्टौ त्रिभिरिषुभिरुपेतं धनुर्द-
क्षिणेत्यर्थः” सं० व्याख्या ।

त्रिष्टक पु० त्रिस्तः ऋगादिरूपा इष्टका यस्य । अग्नि-
भेदे “स एष त्रीष्टको अग्निः। ऋगेका यजुरेका सामैका
तद्यां कां चानर्चोपदधाति रूक्म एव तस्या आयतन-
मथ यां यजुषा पुरुष एव तस्या आयतनमथ यां साम्ना
पुष्करपर्णमेव तस्या आयतनमेवं त्रीष्टकम्” शत० ब्रा०
१०।५।२।२१ ।

तुटु क्केदने वा दिवा० पक्षे तदा० कु० पर० अक्र० सेट् । तुटुति
तुटति अतु(तो)टीत् । ततोऽट । क्केदञ्चत् अवयवद्विधा-
भाव मात्वम् “यावन्मे दन्ता न तुटुन्ति” हितो० “तुटितं
पयोधरतटे हारं पुनर्योजय” सा० द० । “तुटित इव
सुक्तामणिसरः” उत्तर० ।

वि+विरुजीकरणे सक० । “कश्टकैरेना विरुजेयुः” कात्या०
श्रौ० २३।३।२२ । “विरुजेयुः वितु च्चेयुः” सं० व्याख्या ।

तुटु क्केदने चुरा० आ० सक० सेट् । त्रोटयते अतुतुटत ।

तुटि(टी) स्त्री कुटा० तुट-इन् वा ङीष् ।
१स्रुत्स्रुलायां २अल्पे ३संशये ४कालभेदे च अमरः
स च “योऽच्छोर्निमेषस्य खरामशंभागः स तत्परस्त-
च्छतभाग उक्ता । तुटिर्निमेषेष्टतिऽदभिस्य काष्ठा तन्नि-
शता सङ्गणकैः कलोक्ता” सि० शि० उक्तेः तत्परस्य
शतभागकालरूपः । “क्षणद्वयात्मकः कालस्तु टिरिति’
भरतः तन्मूल्यं ऋग्यम् । तदपेक्षया क्षणस्य भाग०
अधिककालतोक्तेः तस्यामूर्त्तत्वात् क्षणस्य मूर्त्तत्वाच्च तथा
हि “प्राणादिः कथितो मूर्त्तस्तु ट्राद्योऽमूर्त्तसंज्ञकः”
सू० सि० “तुटिराद्या यस्य तादृशः कालः एकप्राणा-
न्तर्गततुटितत्परादिकोऽमूर्त्तसंज्ञकः व्यवचारायोग्यत्वे-
नास्यामूर्त्तवम् । माग० ३।१।५, ६। अन्यथा मानसुक्तं
यथा “अथ द्वौ परमाणुः स्यात् तसरेणुस्त्वयः स्मृतः ।
ज्वालार्करश्मप्रवगतः स्वमेवानुपतन्नगात् । तसरेणुतयं
भुङ्क्ते यः कालः सः तुटिः स्मृता । शतभागस्तु वेधः
स्यात्सैस्त्रिभिस्तु लवः स्मृतः । निमेषस्त्रिलवो ज्ञेय
आम्नातस्तौ त्वयः क्षणः” । “मरुतः सह पजेन्याः
कलातुटिलवक्षणाः” हरिवं० १६८अ० । “शुक्लस्त्वं बङ्गलस्त्वञ्च
कला काष्ठा तुटिस्तथा” मा० आ० २५ अ० । “प्राण-
तुटितुटुअवयवाद्यकालस्य चेतस्य च वेत्ता” ट० सं० २२अ० ।
२कुमारानुचरमाहभेदे “केशयन्वी तुटिर्नाम क्रोशना
तु तडित्प्रभा” भा० ग० ४७० माहगणोक्तौ । भावे
इन् । ३अवयवादिहीनतायाम् ।

तुटिबीज पु० तुटिरत्नं बीजफलम् । कचौ मूलभेदे शब्दभा०